

Herwaardering van cultuur als inspirerend scenario

Letty Ranshuysen bespreekt:

Andries van den Broek en Jos de Haan

Cultuur tussen competentie en competitie.

Amsterdam/Rijswijk: Boekmanstudies/
Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau geeft doorgaans doorwrochte studies uit, waarin gebruik wordt gemaakt van de onmetelijke databestanden waarover dit instituut beschikt. De degelijkheid van deze rapporten staat de

leesbaarheid van die studies soms in de weg. Twee productieve onderzoekers uit deze 'stal' – Andries van den Broek en Jos de Haan – schreven echter een frivoler boek, dat zich niet alleen met veel plezier laat lezen maar ook veel informatie en inzichten verschaft. Dit boek gaat in op mogelijke toekomstige ontwikkelingen in de belangstelling voor cultuur door het schetsen van drie toekomstscenario's, die respectievelijk marginalisering, consolidering en herwaardering van cultuur inhouden. Alhoewel het boek geen sterk geloof in de maakbaarheid van de samenleving uitstraalt,

daagt het beleidsmakers bij overheid en culturele instellingen toch uit om gewenste scenario's te bevorderen en ongewenste scenario's te weerleggen. De PvdA heeft aangegeven deze uitdaging ook aan te willen gaan. Het zou de wegen willen verkennen en inslaan die leiden tot de verwezenlijking van het derde scenario, de herwaardering van cultuur¹. Bovendien gaven de drie toekomstscenario's aanleiding voor een schriftelijke gedachtewisseling tussen de fractievoorzitters van de regeringspartijen die op 4 mei in *NRC Handelsblad* startte² en uitmondde in een mondeling debat

B O E K E N

op 8 juni. Voldoende redenen om eens wat dieper op het boek in te gaan.

Groeiende competitie

Als opmaat voor de drie scenario's analyseren de auteurs recente ontwikkelingen in het cultuurbereik. Hierbij verloochenen ze hun afkomst niet: ze baseren zich op diverse SCP-studies en signaleren het volgende. Het aantal hoger opgeleiden is in Nederland de afgelopen decennia fors toegenomen. Aangezien uit onderzoek naar cultuurdeelname steeds weer blijkt dat hoger opgeleiden veel cultureel actiever zijn dan lager opgeleiden, mag verwacht worden dat de cultuurparticipatie in Nederland is meegegroeid. Dit blijkt echter niet het geval. Alleen het bereik van musea is enigszins toegenomen, waardoor momenteel één derde van de bevolking wel eens een museum bezoekt. De groei betreft overigens de incidentele bezoekers: het aandeel frequente bezoekers bleef dus gelijk. De belangstelling voor podiumkunsten stagneerde. Slechts 13 procent van de bevolking bezoekt wel eens een toneelvoorstelling van een professioneel gezelschap, 12 procent gaat wel eens naar een klassiek concert, 5 procent gaat naar de opera en 3 procent naar dans. Aangezien genoemde activiteiten veelal door dezelfde mensen worden ondernomen, bezoekt bijna tweederde van de bevolking *nooit* een museum of een uitvoering van de genoemde podiumkunsten. De interesse in literatuur liep sterk terug. Momenteel leest slechts 40 procent van de bevolking een kwartier of langer per week een boek. De intensiteit van

amateurstudie beoefening vermindert ook. Ongeveer de helft van de bevolking is op dit gebied actief: het aandeel wekelijks actieven is geslonken ten voordele van het aantal incidentele beoefenaren.

De afname van de tijd die men in culturele activiteiten steekt is onder andere het gevolg van de groter geworden tijdsdruk waaronder we leven. Sinds 1975 is het gemiddelde tijdsbeslag van verplichtingen zoals werk, scholing, huishouden en kinderopvang bij de Nederlandse bevolking met twee uur gegroeid. Dit komt onder andere doordat meer vrouwen buitenshuis werken en jongeren vroeger het ouderlijk huis verlaten. De toename van tweeverdieners- en eenpersoonshuishoudens maakt dat we het steeds drukker krijgen, omdat meer mensen huishoudelijke taken en betaalde arbeid moeten combineren. Bovendien moet de slinkende vrije tijd over een groeiend aantal bezigheden worden verdeeld. Er is niet alleen steeds meer te doen op het gebied van kunst en cultuur, ook het aanbod op gebied van sport, recreatie en amusement groeit enorm. In tegenstelling tot het cultuuraanbod bereikt de vrijetijdsindustrie steeds meer mensen. Het weet met name de nieuwe generaties en de nieuwe Nederlanders veel beter aan zich te binden. Degenen die van jong af aan met het uitgebreide aanbod van amusementsactiviteiten vertrouwd zijn geraakt, ontwikkelen een omnivore vrijetijdsbesteding, waarin steeds minder plek is voor de gevestigde cultuur. Daarnaast staat de gerichtheid van allochtonen op de herkomstcultuur een interesse voor het westerse cul-

tuuraanbod in de weg.

Door de afbrokkelende weringskracht van kunst en cultuur ondervinden musea, podia en andere culturele instellingen groeiende concurrentie van andere aanbieders op de vrijetijdsmarkt. Dit staat niet alleen de op basis van de hogere opleidingsniveau verwachte groei in de belangstelling voor cultuur in de weg. Degenen die nog wel belangstelling tonen, houden zich minder intensief met culturele activiteiten bezig dan voorheen. Het aandeel toegewijde participanten slinkt. Daarvoor in de plaats komen 'toevallige passanten', die vanuit een cultureel 'been-there, seen-it'-gevoel, een bezoek aan een Vermeertentoonstelling of de Matthäus Passion moeiteloos afwisselen met een survivalweekend of een bezoek aan een techno-party. Het gegeven dat museum- en podiumbezoek slechts 4 procent van de totale door het SCP gemeten uitgaanstijd beslaat en het feit dat de Efteling in de zomer van 1997 meer publiek trok dan het totale toneelaanbod in het seizoen 1997/98, zijn choquerende illustraties van de marginalisering van cultuur.

Slinkende competentie

Het zijn met name de jongere generaties die uiteenlopende smaakvoorkeuren en activiteiten combineren en erkende kunstuitingen moeiteloos verwisselen voor commerciële producten. Van den Broek en De Haan reppen in dit verband over een 'scheiding der geesten'. Zij geven aan dat de belangstelling voor traditionele cultuuruitingen onder ouderen groeit. Ze zijn beter opgeleid dan

B O E K E N

vorige generaties, waardoor ze over voldoende 'competentie' beschikken om van het cultuuraanbod te genieten. De generaties die in of na de jaren zestig opgroeiden, zijn door veranderingen in opvoedingsklimaat en opvoedingsidealen en door de opkomst van jeugdsubculturen echter anders geprogrammeerd dan eerdere generaties. Zij zijn niet grootgebracht met het idee dat er een 'hoge' cultuur bestaat, die meer de moeite waard is dan de populaire cultuur, en trekken zich steeds meer terug in een eigen smaakuniversum. Hierin draait het niet om de traditionele cultuur maar om popmuziek, mode en sport. De kans is groot dat ze met het klimmen der jaren gericht blijven op de hun vertrouwde populaire cultuur, waardoor het publiek van de traditionele cultuuruitingen vergrijsst en slinkt. Om deze voorspelling kracht bij te zetten, schetst het boek met behulp van denkbeelden van Inglehart, Weber, Elias, Cross, Veblen en Zijdeveld een beeld van een toenemende welvaart die niet heeft geleid tot een ethos waarmee men zich richt op zaken die voorbij het materiële liggen. In plaats daarvan is er een consumptiecultuur ontstaan. De bereidheid om te investeren in het ontwikkelen van culturele competenties is gering, waardoor het cultuuraanbod steeds minder aanslaat. Om de voor cultuurparticipatie noodzakelijke competenties te ontwikkelen en te waarborgen dat er in de toekomst ook publiek is voor musea en podia, vestigen veel beleidsmakers hun hoop op educatie³. De middels specifieke educatie bijgebrachte competen-

tie dient tegenwicht te bieden tegen de competitie van de amusementsmarkt. In de scenario's komt de mogelijke invloed van educatie derhalve aan de orde.

De drie scenario's

Pas vrij laat in het boek – ver over de helft – komen de scenario's aan de orde. Bij deze scenario's staat de notie centraal dat meer competentie het cultuurbereik begünstigt en meer competitie dat bereik belemmert.

Het eerste scenario betreft het *marginaliseringscenario*. Dit focust in op het belang van *media exposure* in de strijd om aandacht, geld en macht. Kunst- en cultuuruitingen verdwijnen gaandeweg uit het gezichtsveld en de belevingswereld van het brede publiek vanwege de moeilijke verkoopbaarheid: 'Datgene wat cultuur volgens de fijnproevers avontuurlijk en verleidelijk maakt, blijkt niet binnen het bestek van enkele soundbytes voor het voetlicht gebracht te kunnen worden'. Culturele kennis en interesse worden nog slechts in een kleine kring van toen ingewijden gecultiveerd en gereproduceerd. Bij deze groep staat het culturele canon nog op een voetstuk, maar het gaat hierbij om reserwaatskunst waarin vooral de grote klassieken worden gekoesterd. Cultuur is synoniem geworden met erfgoed. Omnivoor vrijetijdsgedrag is een tijdelijk verschijnsel gebleken: de overgangsgeneratie veinsde nog belangstelling voor hoge cultuur, latere generaties hebben 'die culturele schaamlap' niet meer nodig. In dit scenario is competitie de sterkste kracht en delft competentie het onderspit. Cultuureducatie kan in

deze situatie nooit voldoende tegenwicht bieden tegen de voortdurende socialisatie thuis, in de media en op het schoolplein.

In het tweede scenario, het *consoliderings- of multitaïnmentscenario*, draait het om het vinden van mogelijkheden om uiteenlopende vormen van vrijetijdsbesteding te combineren. Door veel meer aandacht aan marketing en sponsoring te besteden en in te spelen op omnivore smaakvoorkeuren verovert de culturele sector een sterke positie in het totale vrijetijdsaanbod. De culturele canon bestaat nog als theoretische definitie van hogere kunst. Die heeft echter geen vanzelfsprekende waarde meer, maar dient zich als boeiende belevenis te bewijzen of als middel om het eigen imago te versterken. In dit scenario is sprake van een precair evenwicht tussen competitie en competentie. Zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs vindt cultuureducatie plaats, maar dit heeft pas op langere termijn effect. Pas op latere leeftijd – wanneer de beroepsloopbaan is afgebouwd en eventuele kinderen het huis uit zijn – maakt men gebruik van in eerdere levensfasen opgebouwde competenties en komen culturele interesses tot bloei.

Het derde scenario, het *herwaardering- of reculturatiescenario*, behelst een verzadiging met de producten van de vrijetijdsindustrie en een herontdekking van cultuur. Naarmate materieel gewin en markante belevenissen hun glans en meerwaarde verliezen, komen culturele activiteiten in beeld als bron van boeiende ervaringen en middel om 'persoonlijkheidskapi-

B O E K E N

taal' op te bouwen. In reactie op het op de grootste gemene deler gerichte amusementsaanbod groeit de behoefte aan meer persoonlijke en cultureel getinte activiteiten. 'Het consumptieve ethos krijgt een contemplatieve impuls. Persoonlijke bevrediging blijft de maat der dingen, maar de daarbij gehanteerde criteria verschuiven van leuk naar mooi, van enerwend naar esthetisch'. Als gevolg van de grote culturele interesse onder de bevolking en het bedrijfsleven is het voortbestaan van de cultuursector veel minder afhankelijk van overheidssubsidies. Er is een pluriform cultureel aanbod dat tot stand komt met behulp van een scala aan inkomstenbronnen. In dit scenario is competentie de sterkste kracht, waardoor cultuur de competitie met amusement wint. Intensieve productieve en receptieve cultuureducatie – op school, maar ook buiten school en via de media – zorgt voor het benodigde startkapitaal voor een culturele loopbaan.

Cultuurbeleid

Volgens Van den Broek en De Haan ontrollen de geschetste scenario's zich op eigen kracht: de processen op de vrijetijdsmarkt en de keuzes van burgers laten zich niet door overheid of cultuurinstellingen sturen. Beleid kan slechts voor accentverschillen in het cultuurbereik zorgen. De in het boek aangeboden kaders kunnen richting geven aan het denken over hoe de kans op een ongewenste toekomst verminderd kan worden en hoe gewenste ontwikkelingen te bevorderen zijn. De PvdA heeft aangegeven zich in het herwaarderingsscenario te her-

kennen. De vraag is echter of het realistisch is om verdere verdringing van interesse voor de gevestigde cultuur als gevolg van de expansie van de vermaaksindustrie tegen te willen gaan en zelfs te willen keren. Waarom zou men hiernaar streven en met welke middelen? Op deze vragen geeft het boek helaas geen antwoord⁴. Wel wordt aangegeven dat cultuureducatie nooit de doorslaggevende factor kan zijn in de strijd tegen de verdamping van cultuur, zelfs niet binnen het herwaarderingsscenario. Educatie op school is alleen succesvol als het gepaard gaat met reculturatie van de samenleving, zodat er vanuit de ouders, *peer-groups* en media ook stimulansen uitgaan die de effecten van binnenschoolse educatie kunnen versterken⁵. Deze reculturatie is echter het meest onwaarschijnlijke onderdeel van de voorspellingen. De herontdekking van kunst en cultuur als bron van persoonlijke verdieping en manier om zich van anderen te onderscheiden vereist immers dat het aanbod herkenning biedt en waardering oogst bij mensen met zeer uiteenlopende referentiekaders. De overheid lijkt zo langzamerhand wel overtuigd van de noodzaak hiervan en tracht de culturele sector met diverse maatregelen in de richting van een meer vraaggerichte houding te sturen. Veel cultuurproducenten en -distributeurs houden echter krampachtig vast aan een canon dat buiten de eigen kring weinig weerklank vindt. Zij laten zich niet stimuleren tot een meer open houding. Integendeel: velen ervaren de aansporing om zich meer te bekommeren om de 60 procent van de bevolking die ze

niet bereiken als een regelrechte bedreiging. Zij vrezen 'vulgarisering, trivialisering, verplattung en zelfs barbarij', vermelden ook Van de Broek en De Haan⁶. Veel van degenen die het beleid bepalen in de culturele instellingen weten de culturele instellingen voor marginalisering van de kunst en publieksvergrijzing op onthutsende wijze te negeren. Wellicht omdat dit probleem nog niet zo nijpend is omdat de toenemende culturele interesse onder ouderen vooralsnog voor substantiële publieksaantallen zorgt. De overheid zal deze invloedrijke actoren in het culturele veld er toch van moeten doordringen dat er straks geen publiek meer overblijft als de jongere generaties niet geïnteresseerd raken. Cultuureducatie kan dit probleem nooit afdoende oplossen. Zeker niet als dit vooral in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs wordt gerealiseerd, zoals momenteel het geval is. Indien het doel is dat er belangstelling voor cultuur wordt gewekt, is een structureel educatief aanbod vanaf het eerste onderwijsjaar essentieel. Maar belangrijker nog is dat de cultuursector aansluiting zoekt bij jongeren om de door Van den Broek en De Haan gesignaleerde scheiding der geesten tegen te gaan. Bij hun analyse verzuimde de auteurs overigens erop te wijzen dat jongens nog veel sterker afhaken dan meisjes, terwijl dit toch duidelijk uit de scr-gegevens naar voren komt. Het zijn met name jongens die zich steeds meer terug lijken te trekken in een eigen smaakuniversum, waarin televisie en computer een dominante rol spelen: 60 procent van de jongens in de leeftijd van 12 en 19 jaar

B O E K E N

brengt hun vrije tijd thuis door bij een ingeschakeld beeldscherm⁷. Volgens SCP-gegevens uit 1995 waren vrouwen toen al veel cultureel actiever dan mannen⁸. De kans is groot dat de contrasten inmiddels nog veel groter zijn. Deze 'feminisering' van het cultuurpubliek komt onder andere doordat de cultuursector te weinig verbindingen weet te leggen met kunstzinnige activiteiten waarmee vooral jongens zich bezighouden (sampling, computeranimatie, rap, graffiti).

Het realiseren van het recultureringscenario vereist dus niet alleen dat de culturele competentie van de bevolking wordt vergroot door uitbreiding en verdieping van kunsteducatie. Belangrijker nog is dat de overheid en met name de culturele instellingen een meer dynamisch cultuurbegrip gaan hanteren, dat wil zeggen dat jeugdculturen en niet-westerse kunst meer erkenning krijgen. Dan kan een groter deel van de bevolking – zowel als producent en als consument – betrokken raken bij de gevestigde (en gesubsidieerde) cultuur. Van den Broek en De Haan beschouwen zo'n herijking van de culturele canon niet als een noodzakelijke voorwaarde voor het herwaarderingscenario: meer wisselwerking tussen de geanoniseerde cultuur en andere cultuuruitingen volstaat. Het kunst- en cultuuraanbod kan ech-

ter alleen de concurrentie met de amusementsindustrie aan als dit wordt gedragen door grotere delen van de Nederlandse bevolking dan nu het geval is. Een kleine culturele elite die sporadisch in dialoog gaat met andere subculturen is een te wankel basis voor de door de PvdA beoogde recultureringscenario.

LETTY RANSHUYSEN
Socioloog gespecialiseerd in onderzoek naar cultuurdeelname. Zij is auteur van de 'Handleiding publieksonderzoek voor podia en musea' (Boekmanstudies 1999).

1. Er werd naar dit scenario verwezen door Ad Melkert in zijn speech tijdens de Nieuwjaarsreceptie van podiumkunstenorganisaties en het Amsterdams Uit Bureau in: J. Belinfante en A. Duijvestijn, *Logica brengt je van A naar B, verbeelding brengt je overal. Een voorzet van de PvdA voor een nieuwe coalitie tussen politiek en kunst*, PvdA, 2001

2. Zie voor een dossier hiervan www.nrc.nl/cultuur.

3. Dit bleek ook overigens ook tijdens het debat tussen de drie fractieleiders van PvdA, VVD en D66 naar aanleiding van dit boek op 8 juni 2001. Die waren het roerend met elkaar eens dat cultuureducatie van groot belang was. Ze konden echter nauwelijks aangeven waarom, en over de manier waarop cultuureducatie dan ingevuld zou moeten worden leken ze geen enkel idee te hebben.

4. In de eerste uitgave van de reeks *Toekomststudie cultuur*, waarbinnen het hier besproken boek de tweede uitgave

vormt, is wel aandacht besteed aan deze vragen als aanzet tot een beleidsdiscussie.

5. Uit onderzoek in 1992 blijkt overigens dat substantiële binnenschoolse educatie compensatie kan bieden voor gebrek aan stimulansen thuis: L. Ranshuysen en H. Ganzeboom, *Cultuureducatie en cultuurparticipatie. Opzet van de Kunstjuren en Muziekluisterlessen in het Amsterdams primair onderwijs*. Rijswijk: Ministerie van Welzijn Volksgezondheid en Cultuur, 1993. Indien kunst en cultuur echter verder marginaliseren, kan de school nooit voldoende tegenwicht bieden.

6. Deze vrees kwam duidelijk tot uiting in de reacties op de uitgangspuntennotitie voor cultuurbeleid van Van der Ploeg, waarin werd gepleit voor een meer pluriform aanbod en een grotere publiekgerichtheid (zie bijvoorbeeld L. Ranshuysen, 'Onnodige ophef over de cultuurnota', in: *Boekmancahier*, Jg. 11, Nr. 41, september 1999). Recent werd tijdens de discussiebijeenkomst over het publieksbereik van hedendaagse kunst en musea (*Minder & Meer! Oud en Nieuw publiek voor de kunst van gisteren, vandaag en morgen* in de Balie d.d. 15 maart 2001) opnieuw pijnlijk duidelijk dat men niet van zins is meer rekening te houden met de niet-ingewijde kunstliefhebber. De aanwezige museumdirecteuren stelden zich op als collectioneurs in plaats van bestuurders van een publieksinstelling. Publiek werd als een lastige factor beschouwd, die het opbouwen van interessante collecties in de weg staat.

7. J. de Haan en W. Knulst, *Het bereik van de kunsten. Een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende kunst en podiumkunst sinds de jaren zeventig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.

8. L. Ranshuysen, *Geslacht und Kulturteilnahme*. In: *Kulturpolitische Mitteilungen*, Nr. 82 III. 1998

